УДК: 343.977

https://orcid.org/0000-0002-1842-1810
Кобилянський Олег Леонідович
Кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій
м. Київ, Україна

Корнєєва Вікторія Анатоліївна
Студентка 2 курсу магістратури
юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури та технологій
м. Київ, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Анотація. *У роботі розглядається поняття судової техніко-криміналістичної експертизи документів, її предмет, об'єкти та методи, сучасний стан та перспективи подальшого розвитку. Проаналізовано історію фальсифікації різних документів у протиправних цілях, про що свідчить еволюція способів документування інформації та пов'язаних із цим способів підробки. Доведено, що експертиза документів має тривалу історію і є безпосередньо пов'язаною з появою та поширенням писемності.*

На підставі результатів аналізу джерел з кримінального права та процесу, криміналістики, кримінології, судової експертизи, розглянуто проблемні аспекти призначення й проведення такого виду експертних досліджень, як техніко-криміналістичних досліджень документів. Наголошується на значенні цих досліджень для доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини, досліджуються проблемні питання визнання результатів цих досліджень доказами у кримінальному провадженні.

Розглянуто основні методи техніко-криміналістичного дослідження документів. Виявлено основні завдання та критерії проведення експертизи документів. Розглянуто можливість застосування інноваційних технологій в процесі дослідження документів та обґрунтовано їх доцільність.

Ключові слова: документ, злочини, доказування, розслідування, підробка, експертиза.

Annotation. *The work examines the concept of forensic forensic examination of documents, its subject, objects and methods, current state and prospects for further development. The history of falsification of various documents for illegal purposes is analyzed, which is evidenced by the evolution of information documenting methods and related forgery methods. It is proven that the examination of documents has a long history and is directly related to the appearance and spread of writing.*

On the basis of the results of the analysis of sources from criminal law and process, criminology, criminology, forensic examination, problematic aspects of the appointment and conduct of this type of expert research, such as technical and forensic research of documents, are considered. The importance of these studies for evidence in criminal proceedings about economic crimes is emphasized, problematic issues of recognition of the results of these studies as evidence in criminal proceedings are investigated.

The main methods of technical and forensic investigation of documents are considered. The main tasks and criteria for document examination have been identified. The possibility of using innovative technologies in the process is considered study of documents and substantiated their expediency. One of the most common purposes of the examination is identification, establishing information about the method and technique of document execution.

The analysis of investigative and judicial practice shows that during the investigation and trial of criminal cases, it is often necessary to solve issues that require special knowledge in the field of technical and forensic examination of documents. This type of examination contributes to exposing the criminal (or a group of criminals), establishing the identity of the victim, clarifying the way the crime was committed, establishing the damage caused by criminals, clarifying the specific circumstances of the crime.

Key words: document, crimes, evidence, investigation, forgery, examination.

У своїй діяльності суспільство все ширше використовує документи. Варто сказати, що з розвитком наукових, суспільних, технічних та інших інноваційних процесів документи змінюються, вдосконалюються, їх форма подання стає зручнішою для використання, а зміст документів наповнюється все більш надійними механізмами та засобами для їх захисту від підробки. Проте, навіть новітні системи захисту документів не надають повних гарантій їх захищеності. У злочинному світі з'являються більш досконалі шляхи обходу захисту документів на всіх стадіях, а отже злочинці можуть підробити документи та використовувати їх з протиправною метою. Такі дії спричиняють великі збитки державі й громадянам, а іноді мають міжнародний характер.

Таким чином, актуальність всебічного вивчення теми криміналістичного дослідження документів є доволі високою, адже на сьогоднішній день, порівняно з попередніми етапами значно збільшуються маніпуляції з документами, а тематиці дослідження документів присвячено багато наукових праць. Зараз наявним є значне зростання документообігу, яке пов'язано з виникненням та розвитком ринкових відносин в економіці України та значними обсягами поширення сучасної новітньої друкувальної техніки, що допомагає організувати процеси документообігу, проте стають підґрунтям для поширення значної злочинної активності, спрямованої на підробку та неправомірне використання документів. Саме такі тенденції стали основою для визнання необхідності вдосконалення існуючих та створення нових методик для проведення дослідження документів (за допомогою засобів криміналістики). Документ – це носій юридичної інформації та джерело доказів у справах. Саме тому він є об'єктом вивчення не лише теоретичних досліджень, а й слідчих, які безпосередньо залучені у практичну діяльність.

Сьогодні процеси експертного супроводження будь-яких справ, розкриття та розслідування різноманітних злочинів не можливе без документального супроводу. У систему традиційного дослідження та в процес криміналістичної експертизи обов'язково включають роботу з техніко-криміналістичного дослідження документів.

Процес слідчо-оперативних та службових заходів ставить перед системою правоохоронних органів завдання не лише встановлення конкретних виконавців або авторів документів, а також вирішення низки інших важливих проблем, які є безпосередньо пов'язаними з розслідуваним злочином. Найпоширенішими серед них є: встановлення способу виготовлення документів, виявлення змін та підробок у ньому, зміна фото або відновлення змісту записів, встановлення підробки підпису, підчистка даних, травлення, наявність дописів, зміна початкового змісту документа та багато іншого. Таким чином, наведений перелік можливих неправомірних дій з документами, доводить важливість розгляду криміналістичного дослідження документів, а іноді саме дослідження документів має вирішальне значення у розслідуванні та розкритті злочинів. Вирішення зазначених питань покладається на техніко-криміналістичне дослідження документів.

Таким чином, завданнями техніко-криміналістичного дослідження документів займаються спеціалісти галузі криміналістичної техніки, якими вивчаються та розробляються методи та прийоми, різноманітні науково-технічні засоби з метою виявлення, фіксації та дослідження реквізитів документа з метою встановлення справжності документа ~~чи доведення його підробки~~.

Отже, в роботі було поставлено такі завдання:

– простежити історію розвитку техніко-криміналістичного дослідження документів;

– розглянути поняття, завдання, систему й об'єкти техніко-криміналістичного дослідження документів;

– виявити сучасні методи техніко-криміналістичного дослідження документів та виявити сучасні напрями підвищення ефективності дослідження документів, зокрема діджиталізацію документів.

1. Історія розвитку техніко-криміналістичного дослідження документів

Економічні та інші злочини, у спосіб вчинення яких входить використання документів, з погляду їх кримінально-правової оцінки, можна розділити на три групи. Першу складають злочинні дії з кінцевою метою у вигляді виготовлення підроблених документів, грошових знаків у валюті України та інших країн, цінних паперів, акцизних та спеціальних марок, посвідчень тощо. Друга група включає злочинні дії, кінцева мета яких не полягає в отриманні підроблених документів, останні є лише засобом вчинення інших злочинів. І третя група поєднує злочини взагалі не пов'язані з підробкою документів, однак, спосіб їх вчинення пов'язаний з використання документів. Вони застосовуються, наприклад, з метою легалізації незаконних доходів, отриманих незаконним шляхом; незаконне отримання кредиту; фіктивне банкрутство та здійснення іншої протиправної діяльності.

Документ як різновид джерела доказів характеризується тим, що інформація, що міститься в ньому, виражена знаками: рукописні або друковані літери, цифри, символи.

У випадках, коли інформація, що міститься в документі, виражена не лише знаками, а й матеріальними ознаками, наприклад, має сліди змивання, підчистки тощо, документ є водночас і речовим доказом.

Виділяють такі види криміналістичного дослідження документів:

– криміналістичне дослідження почерку (почеркознавство);

– техніко-криміналістичне дослідження документів.

В результаті узагальнення літератури з історії розвитку техніко-криміналістичного дослідження документів, його можна коротко представити такими основними напрямами.

Ще з часів появи перших документів на глиняних табличках, з'явилися перші спроби підробити їх або внести зміни в їх зміст. Так, наприклад, відомо, що у стародавньому Римі підробка документів була дуже поширена: підроблені заповіти, різноманітні документи про позики часто були способом збагачення [9, с. 11-12].

За часів Стародавнього Риму існували фахівці, які аналізували почерк, вони запрошувались виступати як спеціалісти під час судових засідань. В документах з римського права збереглося багато відомостей про те, що тогочасні експерти мали високий рівень кваліфікації та могли помітити ознаки найвитонченішої підробки документів [8, с. 40].

У період феодалізму, коли переважна більшість населення писати не вміла, фахівцями в галузі письма були частіше за все вчителі чистописання, каліграфії. Таких фахівців запрошували до суду для вивчення почерку чи підписів, і вони проводили «каліграфічну експертизу».

За різних часів документи підроблювалися всіма прошарками суспільства, за що несли відповідне покарання, відповідно до законів часу. Наприклад, у 1424 році «Псковська судна грамота» передбачала сувору відповідальність громадян за виготовлення та використання так званих «лживих грамот», а «Устав Великого князівства Литовського» окремо передбачав відповідальність за підробку документів у статті 5 під назвою «Як буде покараний той, хто підробляє документи, великокняжі листи й печатки». У 1500 році «Судебник» передбачав смертну кару за підроблення документу, а «Соборне укладання» 1649 року передбачало страту у разі виявлення підробки документів або печатки.

Першою друкованою наукової працею у сфері дослідження документів стала опублікована у 1604 році в Парижі книга під авторством Ф. Демеля «Поради з розпізнавання підроблених рукописів, порівняння почерків і підписів для того, щоб уміти бачити та виявляти різноманітні підробки; з докладним і повним поясненням мистецтва письма; про те, як розпізнавати та розшифровувати приховані й таємні письмена».

Після цього у 1665 році опубліковано «Трактат про підробки» Ж. Равено. Проте 1670 року згідно з королівським наказом цей трактат прилюдно спалили біля установи міського суду. Влада це пояснила тим, що дана праця є посібником для злочинців, які займаються підробкою документів.

У XVII ст. вивченням почерку займалися графологи, які прагнули встановити за почерком характер людини. «Батьком» графології вважається французький абат Мішон.

Наприкінці XIX ст. відомий французький криміналіст А. Бертільон запропонував застосовувати для дослідження почерку та підписів так званий «прикметоописний» метод (за аналогією з антропометричними вимірюваннями частин тіла людини). При порівнянні рукописів основна увага

зверталася на помітні ознаки. Однак воно не враховувало особливостей формування письмово-рухових навичок.

У 1915 р. французький криміналіст Едмон Локар вперше застосував графометрію – вимірювання співвідношень різних елементів рукописного тексту, почерку та підписів. У даному напрямі розроблялися такі ознаки рукописного тексту, як розгін, розмір, нахил, зв'язність.

На взаємозв'язок фізіологічних особливостей людини та її почерку звернув увагу відомий російський криміналіст Євген Федорович Буринський (1842-1912), який зазначав, що завдання почеркознавства – знайти закони залежності між діяльністю органів та результатом цієї діяльності – почерком [12, с. 11].

У своєму вченні про почерк він узагальнив та систематизував різні відомості про механізм письма, його патологічні зміни, методи наукового дослідження почерку тощо. У результаті ним було закладено наукові основи почеркознавства, визначено завдання та його подальшого формування. Ідеї, висловлені Є. Ф. Буринським, були розвинені та розширені в роботах низки криміналістів – С.М. Потапова, П.П. Міхєєва, Н.Д. Вороновського та ін. Велика увага ними приділялася поелементній будові букв, ознакам почерку та процесу його дослідження.

У цей час С.М. Потапов сформулював перше наукове визначення почерку, що розглядалося як «система звичних рухів, виражена у письмових знаках».

Надалі з середини 1930-х і на початку 1970-х рр. значний внесок у науку про почерк зробили А.І. Вінберг, Н.В. Терзієв, С.І. Тихенко, Б.М. Комаринець, Л.Є. Ароцкер, А.І. Манцветова, М.В. Шванкова та ін. На даному етапі були сформульовані теоретичні основи судово-почеркознавчої експертизи, основні ідентифікаційні властивості почерку, розроблено методику ідентифікаційного дослідження письма, експериментальним шляхом було проведено аналіз зміненого почерку та здійснено проникнення математичних методів у почеркознавчі дослідження.

Великий внесок у розвиток процесу математизації знань про почерк зробили В.Ф. Орлова, І.Д. Кучеров, Л.Г. Еджубов, Р.М. Ланцман та інші вчені. Етап удосконалення наукових та практичних основ судово-почеркознавчої ідентифікації, формування теорії та методики судово-почеркознавчої діагностики становить період з початку 1970-х і до початку 1990-х рр. У цей період було здійснено становлення фундаментальних основ судового почеркознавства та судово-почеркознавчої експертизи, отримано суттєві досягнення у галузі теорії та методики судово-почеркознавчої діагностики, які пов'язані із встановленням за ознаками почерку статі та віку виконавця рукопису, окремих показників його внутрішнього стану.

З початку 1990-х дотепер у зв'язку з реформами в судовій системі та прийняттям нового процесуального законодавства виникла потреба у вирішенні таких актуальних питань, як: удосконалення методів дослідження малоінформативних почеркових об'єктів – підписів та коротких записів; теорії та методики судово-почеркознавчої діагностики з метою розшуку невідомих злочинців; використання комп'ютерних технологій для імовірнісно-статистичних та інших методів обробки почеркових даних.

Сучасний період судового почеркознавства характеризується подальшим активним розвитком теоретичних основ судового почеркознавства, експериментальних розробок, узагальнення практики, вдосконалення існуючих методик та створення нових, ефективніших методів дослідження.

Перші випадки технічного дослідження документів у рамках правових відносин губляться в давнину, але те, що в найдавнішій цивілізації, що утворилася на берегах Нілу, підроблялися документи, відомо достовірно. Її становлення, як будь-якої іншої судової галузі, належить до періоду, коли судові, розшукові установи на вирішення питань, що стоять перед ним, стали залучати осіб, які мають спеціальні знання.

Важливим етапом на шляху розвитку експертизи документів став період другої половини XIX ст., коли в рамках реалізації судової реформи з'явилася потреба створення судово-експертних установ, що працюють на постійній основі. Першим стала судово-фотографічна лабораторія організована талановитим криміналістом Є.Ф. Буринським. З ім'ям останнього пов'язане формування наукових засад експертизи документів. Головною науковою працею Буринського стала книга «Судова експертиза документів,

проведення її та користування нею». Свою роботу він написав на основі аналізу та узагальнення особистого багаторічного досвіду, набутого в результаті проведення експертиз документів.

Технічна експертиза документів, клейм та фірмових знаків здійснювалася Мануфактурною радою при Міністерстві фінансів та єдиною Медичною радою, заснованою на базі медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ.

В 1914 році почав функціонувати кабінет науково-судових експертиз в Києві, який очолював відомий криміналіст С.М. Потапов. В 1932 році було опубліковано посібник під авторством А.С. Осборна, який отримав назву «Техніка дослідження документів». Посібник було перекладено російською та адаптовано С.М. Потаповим. Особливістю перекладних праць стала наявність критики буржуазної теорії [8, с. 49].

С.М. Потапов залучив до роботи в кабінеті науково-судових експертиз багатьох відомих фахівців у сфері природничих наук, які займалися різними аспектами дослідницької діяльності. Так, у 1914 році з використанням ультрафіолетового опромінення експерти змогли отримати видиму люмінесценцію тексту, який було витравлено, а це, в свою чергу, допомогло прочитати невидимі ділянки записів.

Значний внесок у розробку питань криміналістичного дослідження документів зробив С.М. Потапов. Він удосконалив техніку визначення послідовності перетинання штрихів, докладно розробив застосування методу копіювання для диференціації матеріалу штрихів та ін.

У 1914 році в Одесі керівником кабінету науково-судових експертиз було призначено вченого-криміналіста М.П. Макаренко. Свідоцтва про діяльність кабінетів експертизи в Києві та Одесі до часів революції дуже мало, адже більшу частину праць та матеріалів було втрачено за часів Громадянської війни. Проте відомо, що в кабінетах експертизи проводилося близько 300 різних досліджень кожного року.

Діяльність перших кабінетів науково-судової експертизи була нетривалою. З 1917 року більшість експертних установ була вимушена припинити діяльність. Проте за час свого короткого існування вони зробили значний та вагомий внесок в процес розвитку вітчизняної криміналістичної науки взагалі та, зокрема, вивченню техніко-криміналістичного дослідження документів, запровадили в тогочасну слідчу практику нові для свого часу науково-технічні методики, засоби та прийоми.

З жовтня 1925 року всі кабінети науково-судової експертизи було перетворено на інститути науково-судової експертизи. Саме цей період можна вважати початком плідної науково-дослідної та експертної діяльності експертних установ України, які стали базою формування першої української школи криміналістів. До них можна віднести діяльність М.С. Бокаріуса, професора В.І. Фаворського, наукові розробки С.М. Матвєєва й багатьох інших. З 7 липня 1930 року за наказом СНК РРФСР було прийнято спеціальну ухвалу, яка зазначала необхідність подальшого проведення заходів у сфері розвитку нових та науково-технічних методів та прийомів під час розслідування різних злочинів [10, с. 34].

Значний внесок у розвиток криміналістичного дослідження документів зробив М.В. Терзієв, який видав монографію «Введення в криміналістичне дослідження документів» . Вона була опублікована 1949 р. У своїй роботі він вперше запропонував виділити у криміналістичному дослідженні документів дві частини: почеркознавчу та технічну експертизу документів. Як підстави для класифікації автором було прийнято характер спеціальних знань, необхідних для вирішення питань, які виносяться на експертизу. Так само М.В. Терзієв провів дослідження з виявлення записів, залитих або замазаних фарбувальним матеріалом.

Вагоме значення має розробка багатьох теоретичних та практичних питань, здійснена Р.С. Бєлкіним. Важливою є його роль в обґрунтуванні можливості ідентифікаційного дослідження документів, виготовлених друкарським способом. Даний вид досліджень Р.С. Бєлкін називає «судово-поліграфічна експертиза документів», в подальшому були виконані дисертаційні роботи І.М. Каплунова, Д.С. Павленко. У дисертації І.М. Каплунова аналізуються кримінально-правові, процесуальні та експертні проблеми дослідження документів, виконаних друкарським способом. У своїй дисертаційній роботі Д.С. Павленко, поряд із вирішенням кримінально-правових питань розслідування злочинів, вчинених з використанням засобів поліграфічної техніки, досліджував супутні процеси доведення проблеми технічної експертизи документів.

У вирішення питань судового дослідження документів, виготовлених засобами поліграфічної та оргтехніки, поряд із зазначеними вище вченими, криміналістами зробили безперечний внесок Г.Г. Білоусов, С.Ф. Бичкова, А.А. Гусєв, Т.Б. Земляна, С.М. Палій, Є.А. Сахарова, Є.В. Стариков, Т.Б. Чорткова та інші.

Першими директорами Київського інституту науково-судової експертизи, якими було призначено В.І. Фаворського, Н.А. Петрова, Ю.С. Сапожникова, Б.О. Вахліса було проведено не лише наукові дослідження, а й зроблено вагомий та важливий внесок в практичну сферу судової експертизи. Вони створили та запровадили нові фізико-хімічні методи для дослідження речових доказів, зокрема документів.

М.З. Бокаріус став директором Харківського інституту науково-судової експертизи. С.М. Матвєєв отримав посаду директора Одеського інституту науково-судової експертизи, а Д.Д. Хміров, який багато років працював у Одеському інституті науково-судової експертизи, створив методику використання ультрафіолетових промінів як засобу відновлення витравлених фрагментів текстів в документі.

В Київському інституті науково-судової експертизи працювали такі відомі вчені, як С.І. Тихенко, Б.Р. Киричинський, М.М. Зюскін, Є.Ю. Брайчевська та багато інших, які зробили значний внесок в розвиток судової експертизи та дослідження документів. М.М. Зюскіним розроблено методику фотографічного способу контрастування з використанням сенсибілізованих фотоматеріалів. Б.Р. Кирічинський став першим, хто застосовував інфрачервоні, ультрафіолетові та рентгенівські промені під час технічного дослідження документів.

В Україні процес створення, розвитку та впровадження в практику криміналістичних знань має безпосередній зв'язок з діяльністю науково-дослідних інститутів, створених як підрозділ Міністерства юстиції України, кафедрами криміналістичних досліджень у Київському та Одеському університетах, Харківським юридичним інститутом. Також вважливий внесок роблять експертно-криміналістичні підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Сьогодні існує наукова школа українських криміналістів. Відомими українськими вченими-криміналістами є В.К. Лісиченко, В.Є. Коновалова, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Г.А. Матусовський, В.І. Гончаренко й багато інших, хто робить значний внесок в розвиток криміналістичних досліджень в нашій країні.

В процес розвитку документознавства й окремих аспектів дослідження документів зробили значний внесок праці Л.Є. Ароцкера, Г.А. Беляевої, М.В. Бобовкіна, С.М. Вула, А.І. Вінберга, М.Д. Вороновського, В.Ц. Грабовського, П.П. Іщенка, А.В. Іщенка, Є.І. Казакова, В.К. Лисиченка, В.М. Палія, В.А. Ручкіна, М.В. Салтевського, М.І. Тихенка, С.О. Цепенюка, В.Ю. Шепітька та багатьох інших [8, с. 53].

На сьогоднішній день в Україні систему Міністерства юстиції складають науково-дослідницькі інститути судових експертиз: в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Дніпрі та Донецьку. Крім того існує мережа експертних підрозділів криміналістики, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України. Центральною експертною організацією є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, розташований в Києві. На базі центру створено відділ дослідження документів, в якому зібрано колекцію історичних справжніх та підроблених документів. Також експертні відділи є в структурі Служби безпеки України та на базі військових округів Міністерства оборони.

Більшу частину судових експертиз, зокрема експертизу документів, виконують криміналістичні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та фахівці експертних установ, підпорядковані Міністерству юстиції України.

Таким чином, криміналістичне дослідження документів мало довгий шлях розвитку, починаючи з візуального порівняння почерку та знаків у письмових заповітах Стародавнього Риму до сучасних, інноваційних способів виявлення підробок.

2. Поняття, завдання, система й об'єкти техніко-криміналістичного дослідження документів

В даний час у нашій країні розвиток техніко-криміналістичної експертизи документів багато в чому пов'язаний з вирішенням експертних проблем, зумовлених суттєвим технічним прогресом у галузі засобів поліграфічної та оргтехніки. У зв'язку з чим актуальним залишається вдосконалення існуючих та розробка нових методик, які застосовуються в рамках техніко-криміналістичної експертизи документів.

Криміналістичне дослідження документів – одна з галузей криміналістичної техніки, в рамках якої розробляються прийоми огляду та залучення до матеріалів справи, а також дослідження документів, із застосуванням природничо-наукових методів та експертно-криміналістичних методик з метою отримання доказової інформації, встановлення причин та умов вчинення злочинів, розроблення захисних засобів, що ускладнюють підробку документів.

Об'єктами криміналістичного дослідження документів є документи – джерела доказової, орієнтуючої та розшукової інформації. У широкому значенні термін «документ» від лат. «documentum», означає все, що може бути свідченням чогось. У криміналістиці цей термін застосовується до широкого кола об'єктів: фонодокументи, фотодокументи, кінодокументи, відеодокументи, електронні документи, способи та методики дослідження яких розробляються іншими галузями криміналістичної техніки.

Усі документи є джерелами доказів у судовому процесі і за видом доказової інформації, що міститься в них, поділяються на документи – письмові докази та речові докази. Документи – письмові докази містять юридично значиму інформацію у змістовому значенні (наприклад, дані особи власника, у паспорті, довідці тощо.). Оскільки зміст змісту документа не змінюється під час виготовлення дублікатів (у разі дотримання встановлених законом правил) та технічно виготовлених копій (без змін у процесі копіювання та у випадках, передбачених законом, засвідчених повноважною особою), вони також можуть бути доказами у справі.

Документи – речові докази є носіями інформації матеріального характеру, що виражається в наявності ознак, що свідчать про виготовлення підробленого документа цілком (наприклад, виготовлення бланка документа та внесення до нього бажаного змісту з імітацією інших необхідних реквізитів), або внесення змін до початкового змісту документа (способами підчистки, дописок, травлення та змивання, заміни фотокарток, заміни аркушів, технічного підроблення підпису та іншими). Вони не можуть замінюватись копіями.

Предмет криміналістичного дослідження документів становлять:

– положення про прийоми роботи з документами в ході здійснення процесуальних дій;

– зміст техніко-криміналістичних прийомів і можливостей технічних засобів, що використовуються при дослідженні документів;

– фактичні дані, отримані в ході експертно-криміналістичного дослідження документів, спрямованого на вирішення завдань, що містяться в питаннях, поставлених перед особою, яка має спеціальні знання та проводить експертизу документів.

Залежно від виду об'єкта, змісту завдань та засобів їх вирішення криміналістичне дослідження документів поділяється на криміналістичне дослідження письма (об'єктами дослідження в даному випадку є письмове мовлення та почерк) та техніко-криміналістичне дослідження документів (об'єктом дослідження є документ як матеріальний носій інформації). Спектр розв'язуваних конкретних завдань, прийомів дослідження та технічних засобів у кожному з видів дослідження є доволі широким.

У зв'язку з тим, що ефективність криміналістичного дослідження документів залежить від їх стану, в якому вони надходять на дослідження, у процесі їх виявлення, вилучення та приєднання до матеріалів справи необхідно дотримуватись таких правил:

– місце виявлення, умови зберігання, зовнішній вигляд повинні бути зафіксовані в протоколі процесуальної дії, на фото або відео носії відповідно до вимог процесуального закону;

– до документа не можна вносити жодних змін;

– категорично забороняється вшивати документ безпосередньо до матеріалів кримінального провадження, це призводить до утворення на документі нових пошкоджень;

– до зволожених, старих, розірваних та спалених документів необхідно ставитись особливо обережно. Зволожені документи необхідно висушити в природних умовах, при цьому виключивши інтенсивну дію природного або штучного освітлення та високих температур.

Старі документи розміщуються між чистим склом або прозорими поліетиленовими пластинами з подальшим скріпленням по периметру клейкою стрічкою. Розірвані (розрізані) документи складаються за лінією поділу з урахуванням стикування частин реквізитів документа і упаковуються аналогічно старим документам. У випадках, коли особа, яка здійснює розслідування, не може відновити документ, виявлені

частини надсилаються для проведення експертизи. Не можна наклеювати частини на аркуші паперу, картону за допомогою клею або на липку плівку, це може призвести до змін у документі та втрати інформації.

До згорілих документів відносяться спалені та зотлілі документи. Перші при вилученні переміщуються на аркуш картону або іншого аналогічного матеріалу за рахунок легкого повітряного потоку, що створюється коливальними рухами кисті руки або за допомогою легкого плоского предмета (аркуш картону, зошит тощо). Вилучені спалені документи поміщають у контейнер з м'яким наповнювачем так, щоб виключити їхнє переміщення в контейнері під час транспортування, пересилання поштою неприпустиме;

– не можна робити на документі нових перегинів, допускається їх зберігання складеними за наявними складками;

– у процесі здійснення огляду з метою вивчення змісту документів або виявлення ознак підробки неприпустимі способи, що призводять до зміни в документах (наприклад, механічна дія, застосування розчинників та інших хімічних реактивів, тривале освітлення ультрафіолетовими променями тощо).

Дотримання вищевказаних правил дозволить забезпечити належну безпеку документів як джерел доказової інформації.

Система криміналістичного дослідження документів включає три розділи: теоретичні основи, криміналістичне дослідження письма і техніко-криміналістичне дослідження документів.

Криміналістичне дослідження письма – розділ криміналістичного дослідження документів, в рамках якого вивчаються письмове мовлення та почерк як джерела інформації у справі. Предмет криміналістичного дослідження письма становлять закономірності формування писемного мовлення та почерку, відображення їх властивостей у рукописах, а також розробка методів та методик їх експертного дослідження. Об'єктом відповідного розділу є письмо як засіб відображення думки людини у вигляді системи умовних позначень. Воно виникло з урахуванням звукової мови і є однією з форм мови. Завдяки письму люди змогли передавати свої думки на відстані та зберігати їх протягом часу. Початковим способом письма була піктографія – рисункове письмо. Від латинського «pictus», що означає намальований, і «grafo» – писати. Інформація містилася у малюнках, що відображають предмети та дії. Надалі піктографія трансформується на символічне – ідеографічне письмо. Від грецького «idea» – символ, для передачі думки використовувалися графічні знаки, кожен із яких позначав окреме слово, чи його частину. В даний час цей вид письма застосовується в китайській, японській та корейській мовах.

На наступному етапі розвитку формується звукове письмо, яке стало найбільш зручним способом передачі думки на відстані. Розвиток звукового письма здійснювався поступово. Спочатку з'явилося письмо «цілими словами» (кожне слово позначало назву конкретних понять), потім силабічне або складове письмо (від латинського «sillabe» – склад, умовними графічними знаками позначалися склади) і лише потім сформувалося літерно-звукове письмо (конкретний графічний знак відповідає конкретному звуку).

У письмі як об'єкті криміналістичного дослідження виділяють дві складові: смислову та графічну. Смислова частина, яка відображає характеристики розумового процесу автора рукопису, характеризується стилем викладу, особливостями лексики і граматики і називається писемною мовою. Графічну частину, яка ґрунтується на стійкій системі рухів і характеризується індивідуальним комплексом (сукупністю) ознак, що виявляються при написанні графічних знаків (літер, цифр, розділових знаків і т.п.), характерних для конкретного виконавця, називають почерком.

Почерк – зафіксована в рукописі система звичних рухів, в основі формування якої перебуває письмово-руховий функціонально-динамічний комплекс. Почерк формується поступово. На початковій стадії навчання письма (елементне письмо) виконуються окремі елементи літер, виробляється початкова технічна навичка, на наступних стадіях: літерне письмо – учень виконує цілі літери, покращується технічна навичка та виробляється графічна; зв'язне письмо – на даному етапі виробляється вміння поєднувати письмові знаки, покращуються технічні та графічні навички, закладаються основи орфографічної навички, проте рухи ще характеризуються скутістю та сповільненістю, що пояснюється значними м'язовими зусиллями та підвищеним зоровим контролем; скорописне письмо – у процесі

виконання вправ у учня виробляється письмово-руховий навик, координація рухів зростає, процес письма прискорюється, зоровий контроль слабшає.

Індивідуальність почерку – це неповторність комплексу ознак, що відобразився в рукописі, що характеризують письмово-руховий навик конкретної особи. Завдяки цій властивості почерку можлива ідентифікація виконавця рукопису. Почерк, що сформувався, характеризується стійким проявом особливостей письмово-рухової навички, що відтворюються як в межах одного рукопису, так і в рукописах, виконаних не одночасно (стереотипність), стійкістю відображення ознак за різних умов письма, різним виразом ознак у почерку однієї особи). Стереотипність, збереження та варіаційність відображення ознак почерку визначають таку його властивість як відносна стійкість. Відносна стійкість почерку – збереження (з урахуванням змін) комплексу ознак динамічного стереотипу, виробленого конкретною особою, що дозволяє його індивідуалізувати. В основі стійкості почерку перебуває відносна стійкість письмово-рухової навички. Навичка як «завчена дія», передбачає стійкість.

Відносна стійкість почерку взаємопов'язана з властивістю почерку, як варіаційність. Ця властивість формується у випадках, коли особі доводиться постійно виконувати рукописи у різних умовах із різними цільовими установками тощо. Постійна дія різних умов письма (або інших окремих факторів) формує варіаційність почерку, під якою розуміють наявність у почерку однієї й тієї ж особи кількох стійких способів написання однойменних літер, буквосполучень чи загальної картини письма. Це пояснюється необхідністю рухів пристосовуватися до кількох умов, різної обстановки.

Оскільки письмо як об'єкт криміналістичного дослідження містить інформацію про характеристики автора та виконавця, має властивості індивідуальності та відносної стійкості, в процесі його дослідження можливе вирішення завдань різного виду: ідентифікаційних, діагностичних та ситуаційних. Ідентифікаційними є завдання, спрямовані на встановлення виконавця рукопису, або встановлення єдиного джерела походження почеркового матеріалу (вирішення питання, однією або різними особами виконані досліджувані тексти). Діагностичними є завдання, спрямовані на встановлення властивостей особи, яка виконала рукописний текст (стать, вік, патологічні стани тощо).) Ситуаційними є завдання, спрямовані на встановлення умов виконання рукописного тексту в тих чи інших об'єктивних умовах, які можуть вплинути на почерк (недостатнє освітлення, незвична поза тощо).

Техніко-криміналістичне дослідження документів – це різновид криміналістичного дослідження документів, який вивчає способи виготовлення документів та на їх основі розробляє та вдосконалює методи, прийоми та засоби дослідження документів з метою встановлення їх справжності.

Щодо технічного дослідження документів виділяють три групи об'єктів:

– реквізити документів;

– матеріали документів;

– знаряддя, пристрої, що використовуються для їх виготовлення.

До першої групи належать: текст, підписи, відбитки печаток та штампів, фотокартки, фонова захисна сітка, голограми тощо. До другої –матеріали документів, які прийнято поділяти на основні та допоміжні: основні – це носії зображення та фарбувальні матеріали. Носієм зображення, найчастіше, є папір, рідше картон.

В даний час проявляється тенденція застосування як основи документів пластичних мас, найбільш широко вони використовуються при виготовленні документів, що мають спеціальні засоби захисту від підробки (пластикові платіжні картки, гроші). Фарбувальні матеріали складаються як мінімум з двох обов'язкових компонентів: барвника та сполучної речовини. Сучасні барвники, як правило, мають багатокомпонентний склад. Вони містять різні добавки, що визначають друкарсько-технологічні та експлуатаційні властивості барвника. Найбільше застосування при виготовленні реквізитів документів дістали рідкі та порошкоподібні фарбувальні матеріали. Допоміжними матеріалами документів є палітурні тканини та їх замінники, поліграфічні ґрунтовки, покриття для ламінування, клеї, сургуч, дріт, шпагат тощо.

Документ в судово-технічні експертизі – матеріальний об'єкт (папір, картон тощо), на якому мовними знаками зафіксовані думки людини, відомості про факти. Зміст документа – відомості про обставини, що мають значення для розслідування та розкриття злочину) [6, с. 380].

Документи – це штучні предмети матеріального світу. При їх виготовленні застосовуються різні знаряддя, пристрої, які й становлять третю групу об'єктів цієї експертизи. У цю групу традиційно включають знаряддя письма, печатки та штампи, друкарські форми, друкарські машини, паперорізальні ножі та інші засоби поліграфічної та оргтехніки. Варто зазначити, що загалом під об'єктами дослідження правильніше розуміти й не так самі знаряддя і пристосування, використовувані виготовлення документів, скільки їх виконавчі, тобто слідоутворюючі частини. Кожен документ характеризується наявністю у ньому певних елементів – реквізитів.

Реквізит – це офіційно встановлені складові елементи документа, які надають йому юридичного характеру. Реквізитами є бланк, його форма, колір, розмір, захисні засоби (фонові сітки), відбитки печаток та штампів, фотокартки, підписи посадових осіб тощо. Реквізити поділяються на фіксовані (постійні) і заповнювані (змінні чи внесені). Фіксовані реквізити заповнюються під час виготовлення документа (чи його бланка), до них відносяться: обкладинка, бланкові листи, папір, захисні елементи.

Бланк документа – форма документа з постійними реквізитами для подальшого внесення до нього тексту, цифрового матеріалу, іншої інформації або штрихових зображень та ін. Виготовляється як поліграфічним способом, так і за допомогою копіювально-розмножувальної техніки. Змінні реквізити з'являються на момент оформлення чи видачі документа, під час переходу документа від однієї особи до іншого. До них належать: ПІБ власника, відбитки печаток та штампів, фотокартки, підписи офіційних осіб та власника документа, дата видачі та строк дії, інші позначення.

Проведення техніко-криміналістичного дослідження документів – особлива процесуальна слідча дія. Її призначення – вирішувати питання, що мають значення для розкриття й розслідування злочину, з використанням спеціальних знань спеціаліста-криміналіста. Мета цього дослідження полягає у встановленні фактів (обставин, фактичних даних), які, за оцінкою експерта, можуть бути підставою для відкриття кримінального провадження і відіграють важливу роль як докази під час розслідування злочину та розгляду справи в суді [10, с. 60].

Документи можуть бути справжні та підроблені:

– справжні (документи, зміст та реквізити яких відповідають дійсності) бувають: дійсні та недійсні;

– підроблені (документи, зміст або реквізити яких не відповідають дійсності), при цьому поділяють інтелектуальну підробку та матеріальну підробку.

Інтелектуальним підробленням називається складання документів з хибною за змістом інформацією. Важливо, що при виготовленні використовуються методи і матеріали, регламентовані для документів цього виду. Наявність інтелектуального підроблення не може бути визначено експертним шляхом, оскільки документи не містять матеріальних ознак незаконного виготовлення. Зазвичай цей вид підробки встановлюється за результатами слідчих дій.

При матеріальному виді фальсифікації виготовляється повністю підроблений документ або змінюється зміст справжнього документа, або виправляються окремі його реквізити. Підробка документа – виготовлення документів, що імітують справжні повністю (повне підроблення), або внесення змін до справжнього документа (часткова підробка).

Огляд документів – це слідча дія, яка полягає в їхньому вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів. Попереднє дослідження документів може здійснювати слідчий [1, с. 126].

При огляді та попередньому дослідженні документів не варто застосовувати методи, засоби і прийоми, які призводять до зміни зовнішнього вигляду й стану документа.

3. Методи техніко-криміналістичного дослідження документів

Встановлення факту та способу змін та початкового змісту тексту часто потребують застосування комплексу методів. Експертиза документів встановлення початкового змісту документів призначається у таких випадках:

– для ідентифікації печаток (штампів) з їх відбиткам у документах;

– з метою встановлення способу виготовлення документів або їх окремих реквізитів;

– за наявності ознак технічної підробки підпису – відтворення підпису з використанням технічних засобів та методів;

– для встановлення фактів наявності/відсутності внесення змін до початкового змісту документів, визначення способів внесення цих змін, а також для виявлення початкового змісту;

– за необхідності встановлення факту виготовлення друкованих реквізитів документів на конкретному знакосинтезуючому пристрої, з використанням конкретної друкарської форми або друкарської машинки;

– з метою виявлення слабо видимих чи невидимих реквізитів;

– для встановлення факту виготовлення документів (або їх копій) шляхом монтажу;

– визначення відносної давності виконання реквізитів (встановлення послідовності виконання реквізитів, визначення часу нанесення відбитка друку, часу виконання машинописного тексту пишучої машинки тощо).

Наведемо приклад із експертної практики. В суді Одеської області розглядалася справа за позовом ТОВ (позивач) до ЗАТ (відповідач) про невиконання умов договору. Позивач в обґрунтування своїх вимог подав до матеріалів справи договір, укладений із ЗАТ. Представники ЗАТ пояснили, що цей договір з організацією не укладався і є сфальшованим. Було ухвалено рішення про проведення судової експертизи документів, у рамках якої вимагалося ідентифікувати відбиток печатки ЗАТ, що є у договорі.

В результаті проведених досліджень було встановлено, що відбиток у договорі хоч і збігається зі зразками відбитків печатки ЗАТ за розмірами, кількістю рамок, наявністю та змістовим текстом, зроблено іншою печаткою. Це було встановлено за окремими ознаками-дефектами кліше друку, які були виявлені в досліджуваному відбитку та наданих зразках.

Результати експертизи лягли в основу рішення суду про відмову в задоволенні позову.

Потреба у проведенні дослідження документів виникає у всіх випадках, коли суд, слідство або сторони у справі мають сумніви щодо справжності поданих документів, а також за наявності інших підстав, визнаних судом, наслідком вагомими та важливими для справи.

Наведемо приклад із експертної практики. До суду було надано розписку про отримання Н. грошової суми в борг від В. Н. заявив, що подібну розписку ніколи не підписував, однак, підпис схожий на його підпис. Судом було призначено техніко-криміналістичну експертизу, яка показала, що надана розписка виготовлена шляхом монтажу – використання аркуша паперу з підписом з подальшим додрукуванням друкованого тексту. Н. згодом на одному із судових засідань пояснив, що листи зі своїм підписом він залишав у бухгалтерії фірми, де є директором, для складання бухгалтерських документів за його відсутності.

Техніко-криміналістична експертиза документів (ТКЕД) проводиться з метою встановлення способу виготовлення документа, визначення використаних при цьому технічних засобів та матеріалів; встановлення факту внесення до документу будь-яких змін; відновлення змісту змінених та пошкоджених документів.

Методика ТКЕД – система методів, прийомів та технічних засобів, що застосовуються в певній послідовності, при дослідженні документів з метою вирішення питань в постанові (ухвалі) про призначення експертиз [11, с. 3].

Існує низка методів ТКЕД. До діагностичних відносяться:

– визначення способу виготовлення документа та його частин;

– встановлення факту та способу внесення змін до документа або його частини;

– встановлення роду, виду документа;

– встановлення початкового змісту документа (виявлення невидимих, замазаних, витравлених, підчищених записів, текстів на згорілих документах, а також виявлення текстів за вдавленими штрихами та ін.).

Криміналістичне дослідження документів буває двох видів: почеркознавче та технічне. Відрізняються вони тим, що у першому випадку експерти працюють із символічною інформацією (рукописними чи друкованими літерами, цифрами, символами), тоді як у другому – з матеріалом документа (наприклад, з речовими ознаками, що характеризують виконавця рукопису).

Поняття метод стосовно до техніко-криміналістичного дослідження документів (ТКДД) – це сукупність прийомів і способів, необхідних для теоретичного та практичного пізнання об’єктів

дослідження документів, форм, пристосувань і матеріалів з метою вирішення завдань, поставлених перед експертом слідчим або судом.

Для встановлення справжності підпису застосовується почеркознавча експертиза. Почерк містить у собі своєрідно закодовану інформацію про особистість людини, про обставини та умови виконання рукопису. Завдання експерта, який досліджує рукопис, полягає в тому, щоб отримати максимальний обсяг відомостей, корисних для розслідування та судового розгляду. Наприклад, завдання криміналістичного дослідження почерку може полягати у встановленні виконавця, його властивостей (стать, вік, фізичні та професійні особливості) або станів при написанні тексту – чи був виконавець під впливом алкоголю тощо. Але найчастіше до експертів звертаються, щоб встановити чи не було на документах підчисток, дописок, травлення та інших фальсифікацій. Це вже технічна судова експертиза документів.

Буває, що керівник чи головний бухгалтер організації розписуються на порожньому бланку, а потім шахраї вносять туди необхідний їм текст. Незважаючи на справжність підпису, якщо експерт встановить, що він був зроблений раніше тексту, документ вважатиметься недійсним. Такі методи можуть допомогти не тільки компаніям, але й приватним особам при встановленні справжності заповітів, договорів з операцій з нерухомістю або підписів.

Також експертиза документів може знадобитися для з'ясування, чи був надрукований той чи інший цінний папір на фабриці Держзнаку. Такій перевірці можна піддавати гроші, паспорти, акції, акцизні марки, державні нагороди, поштові марки та іншу продукцію, яку випускає Держзнак.

Отже, техніко-криміналістична експертиза передбачає вирішення певних завдань у процесі проведення експертного дослідження. До основних завдань такої експертизи належать:

1. Визначення способу виготовлення документів;

2. Встановлення давності створення документів;

3. Визначення повної інформації щодо реквізитів – їх дати нанесення, зміни, підроблення, наявності реквізитів, які неможливо побачити та прочитати, їхнього початкового змісту;

4. Визначення технічних засобів, які використовувалися під час виготовлення документів.

Незалежна техніко-криміналістична експертиза тісно переплітається з іншими видами криміналістичних досліджень. Зокрема, на практиці часто виникає необхідність проведення почеркознавчої експертизи для отримання найбільш точної інформації не лише про документ, а й про особу, яка вносила зміни, а також експертизи давності створення документів, що дає змогу встановити період створення досліджуваного документа.

Техніко-криміналістична експертиза документів передбачає встановлення фактичних обставин, пов'язаних із документами, їх виготовленням, реквізитами та іншими значущими даними, що мають цінність під час розгляду справ у рамках кримінального та цивільного судочинства.

Експертиза документів включає комплексне дослідження всіх їх елементів. Сюди належать матеріали об'єктів – тобто умовне найменування матеріалів та речовин, що застосовувалися при виготовленні чи зміні документів, основи, реквізитів, записів, відбитків печаток, штампів, а також інші важливі елементи будь-якого документа.

У своєму підручнику Бірюков В.В поділив методи дослідження документів на три групи: фізичні, хімічні та фізико-хімічні. Наведена класифікація усталена й теоретично обґрунтована [8, с. 131].

До першої групи належать: мікроскопія, люмінесцентний аналіз, дослідження за допомогою електронно-оптичних перетворювачів і телевізійної техніки, спектральний аналіз, вологе копіювання, адсорбційно-люмінесцентний метод тощо.

Другу групу складають: методи судово-дослідницької фотографії, тонкошарова хроматографія, дифузно-копіювальний метод, зйомка в струмах високої частоти та ін.

До третьої групи належать методи, засновані на використанні якісних та кількісних хімічних реакцій тощо [9, с. 28-29].

Також є варіант ієрархічної системи методів дослідження, який було запропоновано Т.В. Авер'яновою:

– всезагальний метод – матеріалістична діалектика, що містить у собі і методи традиційної формальної логіки;

– загальний (пізнавальний) метод: спостереження, порівняння, опис, вимірювання, експеримент, моделювання;

– окремий метод (окремо-науковий);

– спеціальні методи.

Всезагальний метод є основою будь-якого наукового пізнання дійсності, а загальні методи застосовуються для досліджень у найрізноманітніших галузях науки. Окремі методи, які реалізуються у ТКЕД, являють собою систему правил та прийомів, що дозволяють вивчати конкретні властивості та ознаки, пов'язані з виготовленням або зміною об'єктів дослідження (наприклад, мікроскопічні, фотографічні, хімічні та ін.).

Основними методами техніко-криміналістичної експертизи документів на сучасному етапі є:

– дослідження у наскрізному світлі;

– дослідження у лобовому світлі;

– візуальне дослідження документів із застосуванням світлофільтрів (кольороподіл);

– дослідження у відбитих ультрафіолетових променях;

– дослідження у відбитих інфрачервоних променях;

– світлова мікроскопія;

– дифузно-копіювальний метод;

– вологе копіювання;

– адсорбційно-люмінесцентний метод.

Можливість, точність та достовірність експертного дослідження безпосередньо залежить від матеріалів, що надаються фахівцям, чіткості сформульованих питань та повноти інформації, що збиралася перед експертизою. Так, для досягнення перерахованих вище цілей повинна дотримуватися спеціальна процедура зберігання та надання документів на експертизу, а сама постанова на проведення дослідження повинна містити в собі максимально повну інформацію щодо всіх обставин досліджуваного об'єкта.

Зазначимо, що однією з найпоширеніших цілей експертизи є проведення ідентифікації, встановлення інформації щодо способу та техніки виконання документів.

Як правило, проводяться такі різновиди ідентифікації:

1. Ідентифікація штампів та печаток за наявними відбитками;
2. Ідентифікація друкарських машинок та принтерів;
3. Визначення приладу для запису за наявними штрихами;
4. Визначення способу та давності виготовлення досліджуваного об'єкта.

Аналіз криміналістичної літератури щодо методів, які застосовуються для дослідження об'єктів техніко-криміналістичного дослідження документів свідчить про постійний розвиток цієї галузі досліджень, що позитивно впливає на ефективність боротьби з підробкою документів.

Діджиталізація техніко-криміналістичних досліджень як сучасний напрям підвищення ефективності дослідження документів

Глобальна діджиталізація та цифровізація всіх галузей життя справила значний вплив на злочинність, її якісні зміни, транскордонний характер, ускладнення способів вчинення злочинів за рахунок використання сучасних комп'ютерних технологій. Так звані «традиційні» злочини, як то: шахрайства, у тому числі у банківській сфері, страхуванні, кредитуванні; присвоєння; крадіжки; заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою; незаконне підприємництво; фальшивомонетництво; злочини проти життя та здоров'я та багато інших – відбуваються шляхом використання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій.

Широке використання комп'ютерних засобів і систем, у тому числі мережі Інтернет, породило нові види злочинів, такі, наприклад, як протиправне проникнення в комп'ютерні мережі з використанням шкідливих «троянських» програм з метою розкрадання безготівкових коштів, перерахування коштів на фіктивні рахунки або «відмивання» грошей, поширення інформації наклепницького характеру, антиконституційні заклики, пропаганда релігійної та національної ворожнечі, незаконна реклама, хакерські атаки, створення груп смерті та багато іншого.

Сучасна криміналістика – наука, що динамічно розвивається, але в даний час вона виявилася не цілком готова до відображення глобальних викликів діджиталізації та цифровізації. Безперечно, зазначені обставини є передумовами нового етапу розвитку криміналістичної науки.

Деякі автори пропонують для криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, що вчиняються з використанням комп'ютерних засобів та систем, створити нову науку – «електронну» або «цифрову» криміналістику» [1; 2]. Пропонуючи ці нововведення, їх автори часто не мають однозначного розуміння предмета та завдань криміналістичної науки.

Криміналістика застосовує «природничі, фізичні та соціальні науки до питань права». Однією з численних галузей криміналістики є цифрова судова експертиза (відоміша як цифрова криміналістика). Цифрова криміналістика є «однією з галузей криміналістики, яка зосереджена на кримінальному процесуальному праві та доказах стосовно комп'ютерів та пов'язаних з ними пристроїв», такими як мобільні пристрої (наприклад, телефони та смартфони), ігрові приставки та інші пристрої, що функціонують через Інтернет (наприклад, пристрої для здоров'я та фітнесу та медичні прилади).

Цифрова криміналістика, зокрема, стосується процесу збору, отримання, збереження, аналізу та подання електронних доказів, зокрема електронних документів, (також відомих як цифрові докази) з метою отримання оперативно-розшукових відомостей та/або здійснення розслідування та кримінального переслідування щодо різних видів злочинів, включаючи кіберзлочини.

У виявленні та розслідуванні злочинів цифровізація проявляється через широке використання замість аналогових цифрових засобів фіксації, збереження, обробки та дослідження доказової та орієнтуючої інформації, а також через нові види криміналістично значущої інформації, що фіксується на цифрових носіях.

На сьогоднішній день комп'ютерні технології інтенсивно впроваджуються в роботу експертних установ та стають необхідним елементом їхньої організаційної діяльності. З'являються нові методи, що ґрунтуються на інформаційних технологіях і дозволяють частково автоматизувати процес експертного дослідження – наприклад, здійснювати пошук та автоматичну обробку інформації.

Метод аналізу зображень є найважливішим методом вирішення завдань, поставлених перед експертом у дослідження документів. Даний метод використовується для дослідження типових криміналістичних об'єктів за їхніми зображеннями. Проте лише візуального вивчення іноді буває недостатньо, оскільки зображення, надане на експертизу, може бути недостатньо якісним і непридатним для дослідження. У такому разі для вирішення завдань експертизи необхідно провести обробку зображення з метою підвищення його інформативності.

На сьогоднішній день весь світ користується цифровими пристроями зйомки, а традиційна фотографія поступається місцем новітнім технологіям. Однак методи аналізу документальних зображень з метою сприяння правосуддю з'явилися задовго до виникнення цифрової фотографії – перша у світі судово-фотографічна лабораторія була заснована у 1889 році при Санкт-Петербурзькому окружному суді Євгеном Федоровичем Буринським. Його досягнення полягали у застосуванні фотографічних методів для вивчення документів – Буринський був першим, хто звернув увагу на можливість за допомогою цих методів робити світлові відтінки, що розрізняються, і контрасти, недоступні безпосередньому зоровому сприйняттю.

Поступово на зміну традиційній фотографії прийшла цифрова – нова технологія, яка використовує замість світлочутливих матеріалів, заснованих на галогеніді срібла, перетворення світла світлочутливою матрицею та отримання цифрового файлу, що використовується для подальшої обробки та друку.

У судовій експертизі вивчення цифрових зображень зустрічається повсюдно – починаючи від портретної експертизи, під час якої досліджуються фотозображення людини, закінчуючи пошуком запровадженої у графічний файл інформації із її приховання (наприклад, застосування способів стеганографії). Зображення досліджують з метою вивчення традиційних криміналістичних об'єктів – документів та інших предметів, що мають значення для справи. У процесі дослідження виявляють ознаки зображених об'єктів, здійснюють їх порівняння та діагностику властивостей оригіналу об'єкта. Але якщо раніше документи аналізували шляхом візуального огляду або із застосуванням пристосувань, що їх

збільшують, то зараз набули широкого поширення методи аналізу документів з використанням комп'ютерних технологій.

О.Р. Росинська зазначає, що у сучасних умовах не можна сказати, що така традиційна криміналістична експертиза ґрунтується лише на криміналістичних методах; так само, як і на положеннях криміналістичної науки, вона ґрунтується на інформаційних методах та методах аналізу документів [1, с. 266].

Говорячи про дослідження зображень на документі (печатка, штампи, фотокартки), не можна не сказати про такий вид судово-експертного дослідження, як фототехнічна експертиза. При провадженні судової фототехнічної експертизи досліджують фотозображення різної якості та змісту (як паперові, так і цифрові). Завданнями судової фототехнічної експертизи є ототожнення обладнання для створення фотозображень, ідентифікація ділянок місцевості, приміщень та предметів, встановлення умов зйомки, розмірів об'єктів та відстаней між ними, а також виявлення фотографічного монтажу та ретушування.

Відеотехнічна експертиза також нерозривно пов'язана з аналізом зображень на документах. Під час проведення відеотехнічної експертизи можуть досліджуватися як динамічне зображення (сам відеозапис), так і статичне (окремий кадр відеозапису). За допомогою різних програмних засобів, наприклад, таких, як «Amped five» або «MATLAB», експерт застосовує такі методи покращення якості відеозображень: посилення різкості, зміна перспективи, збільшення розмірів досліджуваного зображення, кадрування, видалення шумів, корекцію викривлень, тощо.

Особливу увагу необхідно приділити портретній експертизі, оскільки при проведенні цієї експертизи здійснюється ідентифікація людини за фотознімками та відео. Ця експертиза може бути виконана як на підставі антропометричних вимірювань, так і прямого графічного порівняння фотозображень. За допомогою програмних засобів виконується пошук за базою зображень осіб, і результатом роботи програми буде відсортований масив зображень за рівнем схожості з зображенням, що досліджується.

Для вирішення завдань почеркознавчої експертизи також використовуються методи аналізу зображень. При вивченні індивідуальних характеристик почерку людини експерт сканує об'єкт, що досліджується, в чорно-білому режимі з 256 градаціями сірого кольору, потім в отриманому зображенні виділяються градації яскравості, і зображення переводиться з чорно-білого в кольорове. Після цього експерт розфарбовує зображення певної послідовності кольорів зі зменшенням щільності барвника. Перетворення різних густин барвника штрихів у різні кольори на двох порівняльних зразках підпису дає можливість експерту на власні очі спостерігати картину збігів і відмінностей натиску в штрихах.

При проведенні судової комп'ютерно-технічної експертизи графічну інформацію можна досліджувати як безпосереднє зображення чогось і як графічний файл. Дослідження графічного файлу експерт починає з визначення його розширення – послідовності символів, що додаються після імені файлу та призначених для ідентифікації його формату. За допомогою різних програмних засобів експерт може порівнювати зображення (у тому числі зображення різних форматів або різного розміру), сортувати їх за змістом або кольором, переглядати вміст файлу в збільшеному поданні (з метою встановлення справжнього формату файлу за умови навмисної зміни його розширення) та ін.

Найчастіше аналіз графічних файлів полягає в оцінці та підвищенні їх інформативності. При дослідженні зображення аналізують такі його характеристики, як гістограму розподілу пікселів за яскравістю та колірними компонентами, різкість зображення, колірний баланс та багато іншого. Обробка зображення може бути пов'язана з знаходженням на ньому будь-яких об'єктів, а також визначенням їх характеристик: розміру, кольору та ін. це полегшить візуальний аналіз. Для вирішення подібних експертних завдань можуть бути застосовані такі методи аналізу зображень, як бінаризація та корекція кольорів. Якщо необхідно отримати інформацію про час та пристрій створення фотозображень, експерт аналізує метадані графічного файлу.

Аналізуючи вищесказане, необхідно зазначити, що сучасні цифрові методи аналізу документів при проведенні експертиз найчастіше застосовуються з метою підвищення якості досліджуваного зображення та подання криміналістично значущої інформації у більш наочному вигляді. Ці методи дозволяють отримати найважливішу інформацію, яку неможливо виявити візуально (наприклад, освітлення кадрів

відео з нічної камери відеоспостереження з метою прочитання індивідуального реєстраційного знака автомобіля). За допомогою аналізу зображень при проведенні експертизи використовуються найбільш сучасні та ефективні методи та прийоми, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки та техніки. Різностороннє дослідження зображень, відновлення видалених графічних файлів, застосування методів освітлення та покращення зображення перешкоджають прихованню злочинцем криміналістично значущої інформації. Тому значимість застосування інноваційних методів у судово-експертних дослідженнях видається вельми суттєвою.

Висновки:

Значення техніко-криміналістичного дослідження документів під час розслідування та попередження злочинів важко переоцінити. Аналіз слідчої та судової практики свідчать про те, що при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ нерідко виникає необхідність у вирішенні питань, які потребують спеціальних знань у галузі техніко-криміналістичного дослідження документів. Цей вид експертизи сприяє викриттю злочинця (або групи злочинців), встановленню особи потерпілого, з'ясування способу вчинення злочину, встановлення шкоди, заподіяної злочинцями, уточнення окремих обставин злочину.

Техніко-криміналістичне дослідження проводиться для виявлення ознак зміни початкового змісту документа, відновлення залитих, закреслених текстів, розірваних, спалених документів, виявлення ознак технічної підробки підписів, відбитків печаток і штампів, визначення системи та конкретного екземпляра друкарської машинки, що застосовувались при виготовленні документа та ін.

Поступальний соціально-економічний розвиток в Україні наштовхується в останні роки на ряд великих перешкод, що значно ускладнюють процес покращення життя народу та зміцнення держави. В умовах зростаючого значення розробки та впровадження у практику найефективніших заходів боротьби зі злочинністю та вдосконалення прийомів та методів розкриття, розслідування та попередження злочинів.

При техніко-криміналістичному дослідженні можуть бути ідентифіковані технічні засоби, що використовуються при виготовленні документів (друкарські машини, друкарські форми, касові апарати); діагностовано матеріали, з яких виготовлені документи (папір, барвник штрихів, клей та ін.), способи виготовлення документів та окремих його реквізитів (відбитків печатки, підписів та ін.); виявлено слабовидні та невидимі знаки пошкоджених, спалених документів тощо; при ситуаційних дослідженнях встановлено факти зміни початкового змісту запису (травлення, підчистки, дописки та ін.).

Незважаючи на те, що науці відома безліч видів документів (різного призначення, природи, походження), а також з огляду на різноманітність способів та засобів створення та підробки, наявності різних методик та прийомів дослідження документів, актуальним залишається дослідження документів як джерел криміналістично значущої інформації, а в певних межах закономірності відображення та подальшого вивчення такої інформації у процесі розслідування злочинів. Таким чином розробка різних аспектів криміналістичного документознавства як єдиної галузі криміналістичної техніки, предметом вивчення якої є природа документів, закономірності відображення в них низки ознак та певних властивостей виконавців, слідів впливу на документи, метою якого є внесення змін до їхнього змісту, залишається важливим питанням теоретичних та практичних досліджень. Постійно розробляються та вдосконалюються методи криміналістичного дослідження документів та нові методи захисту інформації з метою попередження та розкриття злочинів.

Література:

1. Іванов В.Г., Іванов С.М., Карасюк В.В. Правова інформація та комп'ютерні технології в юридичній діяльності: навч. посіб. Харків: Право, 2015. 240 с.

2. Іщенко А.В. Поняття й система методів техніко-криміналістичного дослідження документів: навч. посіб. / Іщенко А.В., Будзієвський М.Ю., Красюк І.П.; за ред.. С.М. Алфьорова. Київ: ТОВ «Еліт Прінт», 2016. 97 с.

3. Ковальова О.В. Діджиталізація як один з напрямів удосконалення судовоекспертної діяльності. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. міжн. наук.практ. конф. (м. Київ, 5.11.2019 р.). Київ: КНДІСЕ Мінюста України, 2019. С. 265-271.

4. Криміналістика. Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2007. 558 с.
5. Криміналістика: [навч. посіб.] / Р.І. Благута, Р.І. Сибірна, В.М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є.В. Ряхіна. Київ: Атіка, 2016. 496 с.
6. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А.Ф. Волобуєва. Київ: КНТ; Самміт-Книга, 2011. 504 с.
7. Криміналістика: навч. посіб. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моісеєва. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
8. Криміналістика: Підручник / кол. авт.: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2010. 464 с.
9. Криміналістична техніка: навч. посіб. / кол. авторів; За ред. А.В. Кофанова. Київ: КИЙ. 2016. 456 с.
10. Криміналістичне документознавство: практ. посіб. / В.В. Бірюков, В.В. Коваленко, Т.П. Бірюкова, К.М. Ковальов; За заг. ред. В.В.Бірюкова. Вид. Паливода А.В., 2013. 332 с.
11. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; Уклад. К.М. Ковальов, О.О. Давидова, В.В. Коваленко, Т.В. Тимофеєва. Київ, 2007. 34 с.
12. Стратонов В.М. Криміналістика. Керівництво до криміналістичної техніки: Практичний посібник. Херсон, 2014. 147 с.
13. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 304 с.